

Юлія КЕРНЯКЕВИЧ-ТАНАСІЙЧУК

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9165-2818>;

Софія КЕРНЯКЕВИЧ

ORCID:<https://orcid.org/0009-0003-4173-7164>

ОБМЕЖЕННЯ ТА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Діти з огляду на вікові, психологічні та інші особливості дитячого організму належать до вразливої категорії населення та потребують особливої правової охорони та захисту, які задекларовані як на рівні міжнародних стандартів, так і на рівні національного правового регулювання.

Повномасштабна збройна агресія росії, розпочата 24 лютого 2022 року не лише поглибила існуючі проблеми захисту прав дитини, які спостерігалися на території України в тих її регіонах, які є відносно безпечними, а й обумовила виникнення нових, раніше не існуючих проблем на тимчасово окупованих територіях та тих територіях, які знаходяться в зоні бойових дій.

Під «агресією» розуміється «застосування збройної сили однією державою (групою держав) проти суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності іншої держави або народу (нації)» [1, с. 38].

Внаслідок застосування збройної сили росією до України запроваджено воєнний стан, який визначається як «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [2].

Воєнний стан в Україні введено указом Президента України, відповідно до положень якого передбачається, що: «у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»» [3].

З аналізу конституційних норм, які закріплюють права і свободи людини і громадянина, що можуть бути предметом обмеження в умовах воєнного стану, можна зробити висновок, що дітей безпосередньо торкатимуться можливі обмеження права на освіту (ст. 53 Конституції України).

Не применшуючи важливої ролі права на освіту і не заперечуючи існуючих проблем його реалізації в умовах воєнного стану, все-таки першочергове значення у захисті прав дитини за існуючих умов відіграє питання безпеки, яке є не лише правом, але й одночасно гарантією забезпечення фундаментального права на життя, здоров'я, освіту тощо.

У Дитячому фонді ООН (ЮНІСЕФ) неодноразово звертали увагу необхідність безпечного середовища для дитини. Проводячи аналіз та оцінку положення дітей в різних регіонах, ЮНІСЕФ наголошує на критичному положенні дітей в надзвичайних кризових ситуаціях. За його даними за перше десятиліття ХХІ століття, в збройних конфліктах загинуло 2 мільйони дітей, 6 мільйонів залишилися без домівок, 12 мільйонів отримали поранення чи інвалідність, і щонайменше 300 тисяч дітей-солдат взяли участь у понад 30-ти конфліктах у різних країнах світу [4].

В Україні в період з 24 лютого 2022 року по 31 січня 2025 року за даними Офісу Генерального прокурора загинуло 596 дітей, поранено – 1746 дітей, постраждало від сексуального насильства – 16 дітей; за даними Національної поліції України 2056 дітей зникли; за даними Національного інформаційного бюро 19546 дітей (а за даними з відкритих джерел, озвучуваних російською федерацією 744 тис. дітей) – депортовано та/або примусово переміщено[5]. При цьому, слід зауважити, що точну кількість постраждалих дітей встановити зараз нереально, бо активні бойові дії продовжуються та частина території України залишається тимчасово окупованою.

Окреслюючи коло прав дитини, які порушуються в умовах воєнного стану доречно навести цитату зі звіту ООН 1996 року «Вплив збройного конфлікту на дітей», де зазначається, що: «Під час війни порушуються всі права дитини: право на життя, право бути з сім'єю і громадою, право на здоров'я, право на розвиток особистості, а також право на турботу і захист» [6].

Очевидно, що з огляду на наявні порушення вкрай важливою є роль ефективного функціонування механізмів правового регулювання та захисту зі сторони як національних, так і міжнародних інституцій.

Так, на міжнародному рівні прийнято чимало норм і стандартів, що утворюють нормативно-правову базу для захисту дітей в умовах збройного конфлікту. Враховуючи, вразливість і потреби, обумовлені дитячим розвитком, діти відповідно наділені особливим захистом.

До основних міжнародних нормативно-правових актів, спрямованих на врегулювання проблем захисту дітей, їх прав у ситуаціях збройного конфлікту належать: Конвенція ООН про права дитини (1989); Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000,

ратифікований Україною у 2004 році); Женевські конвенції про захист жертв війни (1949); Додаткові протоколи до Женевських конвенцій (1977); Конвенція міжнародної організації праці №182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999); Римський статут Міжнародного кримінального суду (2002) та низка Резолюцій Ради Безпеки ООН, прийнятих між 1999 і 2009 роками [6].

На національному рівні ключовим нормативно-правовим актом, що регулює ситуацію з дітьми в умовах збройних конфліктів є Закон України «Про охорону дитинства». Згідно з положенням, передбаченим ст. 1 цього Закону: «дитиною, постраждалою внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, вважається «дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні» [7].

Як відзначає у своїй спеціальній доповіді НЕРОЗКВІТЛІ (Порушення прав українських дітей на тимчасово окупованих територіях України та у Росії: депортація, мілітаризація, індоктринація) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: «Збройні конфлікти спричиняють непропорційний вплив на представників різних вікових груп бойові дії та окупація супроводжуються порушенням прав та свобод дитини, серед яких право на життя, на безпеку в умовах бойових дій та війни, на освіту, на здоров'я та розвиток особистості, право бути із сім'єю, а також право на турботу і захист з боку держави. Резолюціями Ради Безпеки ООН 1261 (1999), 1882 (2009), 1998 (2011) та 2225 (2015) на міжнародному рівні було визначено шість серйозних порушень проти дітей у рамках збройного конфлікту. Згідно з Кримінальним кодексом України та Римським статутом Міжнародного кримінального суду ці діяння мають ознаки відразу кількох міжнародних злочинів. До них належать: вбивства та каліцтва; вербування дітей до збройних сил супротивника й використання у бойових діях; зґвалтування та інші форми сексуального насильства; викрадення; напади на школи та лікарні; відмова в доступі до гуманітарної допомоги» [8].

Серед прикладів злочинних діянь, вчинених російською федерацією проти дітей з початку військових дій на території України можна назвати:

1. Порушення статей 6 і 37 Конвенції ООН про права дитини, статті 3 Женевської конвенції і статті 77 Протоколу I до Женевської конвенції, які закріплюють право на життя та захист від катувань. Так, 18 березня з-під завалів Чернігівського гуртожитку рятувальники витягли тіла семирічних двійнят. Також попри всі заборони російські військові вдаються до катувань цивільного населення, зокрема дітей. Наприклад, в Ізюмському районі на Слобожанщині виявлено закатовані та спалені тіла трьох осіб, одне з яких належить дитині.

2. Порушення статті 49 Женевської конвенції, статті 78 Додаткового протоколу до Женевської конвенції, статті 21 Конвенції ООН про права дитини – викрадення та вивезення дітей. 8 квітня на блокпосту у Василівці окупанти ви-

крали 16-річного сина голови Запорізької РДА Олега Буряка, який їхав у складі евакуаційної автоколонни.

3. Порухення статті 23 Гаазької Конвенції, статті 51 Додаткового протоколу до Женевської конвенції. Російські війська неодноразово застосували недозволену зброю, зокрема фосфорні бомби, касетні снаряди та запалювальні авіабомби. Міжнародне право забороняє такі види зброї через те, що вони завдають людям додаткових страждань (глибоких ран, змертвіння тканин). Проте це не завадило 30–31 березня 2022 року використати фосфорні боєприпаси на Слобожанщині, поранивши 11 цивільних, зокрема 4 дітей. А 4 квітня 2022 року окупанти обстріляли касетними боєприпасами цивільну інфраструктуру Миколаєва, внаслідок чого загинуло 9 дорослих і 1 дитина.

4. Порухення статті 55 Женевської конвенції. У Херсоні 11 квітня 2022 року окупанти захопили склад із ліками, продуктами та дитячим харчуванням. Зафіксовано систематичні випадки, коли росіяни не пропускали гуманітарну допомогу, перешкоджали виїзду мешканців під час облоги, розкрадали і знищували магазини та склади з продуктами і навіть безпосередньо відбирали їжу в місцевих.

5. Порухення статті 24 Конвенції про права дитини. Ця стаття стосується діяльності медичної системи. В Україні зафіксовано безліч випадків обстрілів медичних закладів, ракетні удари по пологових будинках.

6. Порухення статті 34 Конвенції ООН про права дитини – право на захист від сексуального насильства. У місті Буча російські окупанти згвалтували одинадцятирічного хлопчика й чотирнадцятирічну дівчинку. Відомо про випадок, коли російський військовий згвалтував немовля, знявши це на відео. Існують також випадки завдання психічних травм через скоєння сексуальних злочинів на очах у дітей, зокрема коли жертвами згвалтування є рідні дитини.

7. Порухення статті 38 Конвенції ООН про права дитини, статті 77 Додаткового протоколу до Женевської конвенції. Так, стало відомо, що окупаційна влада так званих «ЛДНР» проводить мобілізацію неповнолітніх. Також відомо про загибель вже кількох випускників так званих «патріотичних клубів Новоросії» віком від 16 років, які виконували бойові завдання російських військових.

8. Порухення статті 28 Конвенції про права дитини – право на освіту. Сюди можна віднести безліч зруйнованих шкіл та дитячих садочків, неможливість проведення занять на окупованих територіях.

9. Порухення статті 31 Конвенції про права дитини – порушення права на дозвілля і культурний розвиток дитини. Так, У Києві 20 березня окупаційні війська РФ обстріляли торговельно-розважальний центр. В Іванкові 27 лютого окупанти спричинили пожежу в місцевому історико-краєзнавчому музеї. Всесвітньо відомим є також випадок із авіаударом по драматичному театру в Маріуполі.

10. Порухення статті 17 Женевської конвенції – перешкоджання евакуації дітей із окупованих територій. Наприклад, 8 квітня внаслідок ракетного обстрі-

лу залізничного вокзалу в Краматорську Донецької області, на території якого більше 4 тисяч людей очікували на евакуацію, загинуло 7 дітей [9, с. 101; 10].

На жаль, це далеко не вичерпний перелік випадків порушення прав дітей в умовах воєнного стану в Україні, які яскраво ілюструють нелюдську жорстокість зі сторони російської федерації, яка безумовно повинна бути покарана.

В умовах воєнного стану зросла також кількість стресових ситуацій, депресій, тривожних станів, інших психологічних проблем серед дітей, обумовлених різними проявами російського тероризму.

Так, з початком повномасштабної війни росії проти України до низки питань, які турбують школярів і підлітків, додалась тривога через те, що вони були вимушені змінити звичний спосіб життя. За даними Дитячого фонду ЮНІСЕФ, через російську агресію в Україні більше половини українських дітей вимушено змінили своє місце проживання і спосіб життя. Це стало причиною високого рівня стресу серед дітей, який проявляється у небажанні продовжувати навчання і складнощах у процесі адаптації до нових умов життя та підліткових колективів. Війна також загострила конфліктні ситуації в родині через примусове вивезення дітей в інше місце без їхньої згоди, напруження у зв'язку з небезпекою, неможливість впливати на обставини, що викликає в дітей відчуття безпорадності [11].

За нинішніх умов вимкнень електроенергії зростає кількість випадків домашнього насильства. Про таку невтішну динаміку свого часу вів мову міністр внутрішніх справ України Денис Монастирський, надалі підтвердила її і Марина Легенька, віцепрезидентка ГО «Ла Страда-Україна». Люди, які звертаються на гарячу лінію, скаржаться на психологічне насильство (53%), фізичне насильство (28 %), економічне насильство (18%) та сексуальне насильство (2%). Віцепрезидентка Ла Страда відзначає, що погіршуються і прояви домашнього насильства. Зокрема: «Якщо раніше у випадках фізичного насильства це була штовханина, то зараз ідеться більше про удари, побиття. І зараз більше таких проявів у сім'ях, де до війни такого насильства не було... Психологічний тиск, помножений на побутові проблеми, утворює вибухову суміш і підживлює жорстокість. При цьому особливо незахищеними залишаються діти, адже їм українсько складно отримати як правову, так і психологічну допомогу за умов відсутності постійного зв'язку та відключень світла» [12].

З огляду на визначені порушення прав дітей, першочерговим завданням в умовах воєнного стану є забезпечення їх безпеки.

Водночас, на думку О. Г. Турченко: «Серед проблем системи забезпечення безпеки дитини, захисту її прав та інтересів можна виділити, по-перше, базування її «на підході до дитини як до об'єкта впливу, без урахування того, що дитина повинна бути суб'єктом відносин», по-друге, прогалини в правовому захисті прав дітей, особливо неузгодженість між собою або відсутність спеціальних норм в національних законодавствах щодо надання спеціального захисту прав дітей під час збройних конфліктів, невідповідність їх міжнародним стандартам захисту прав дітей, «декларативність» законодавчих норм» [13, с. 8].

Відтак, необхідно докладати зусиль для мінімізації та усунення наявних проблем та прогалин, бо лише в умовах стану хоча б відносної безпеки можна вести мову про подальшу належну реалізацію прав дитини, закріплених як на міжнародному, так і національному рівнях.

1. Денисов В. Н. *Агресія. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 1. С. 38-39.*
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 31.01.2025).
3. Про введення воєнного стану в Україні: указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 31.01.2025).
4. Конвенція про права дитини та участь неповнолітніх у збройних конфліктах: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 1.01.2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0009323-11> (дата звернення 31.01.2025 року).
5. ДІТИ ВІЙНИ (24 лютого 2022 – 31 січня 2025). URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 31.01.2025).
6. Діти та збройні конфлікти: нормативно-правова база. URL: <https://warchildhood.org/ua/children-and-armed-conflict-legal-framework/> (дата звернення: 31.01.2025).
7. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 31.01.2025).
8. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини НЕРОЗКВІТЛІ (Порушення прав українських дітей на тимчасово окупованих територіях України та у Росії: депортація, мілітаризація, індоктринація). URL: <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/hrubi-porushennia-prav-dytyny-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-proti-ukrainy-zahalnyi-ohliad> (дата звернення: 31.01.2025).
9. Швець Я.І., Соколова І.О. Порушення прав дітей під час війни Російською Федерацією. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. 2022. Випуск 71. С. 99-103.
10. Злочини Росії проти українських дітей. URL: <https://ukrainer.net/zlochyny-proti-ditey/> (дата звернення: 31.01.2025).
11. Що турбує дітей в умовах воєнного стану: результати дослідження. URL: <https://gurt.org.ua/news/informator/80441/> (дата звернення: 31.01.2025).
12. Гарєєва Марина. У темряві війни: в Україні зростає рівень домашнього насильства – Ла Страда. URL: <https://khpg.org/1608811480> (дата звернення: 31.01.2025).
13. Турченко О. Г. Право дитини на безпеку під час збройного конфлікту. Політичне життя. 2019. № 2. С. 6-14.

Юлія КЕРНЯКЕВИЧ-ТАНАСІЙЧУК, Софія КЕРНЯКЕВИЧ. Обмеження та порушення прав дітей в умовах воєнного стану в Україні

У науковій статті досліджуються питання обмеження та порушення прав дітей в умовах воєнного стану в Україні. Окрема увага звертається на аналіз існуючих проблем захисту прав дітей внаслідок збройної агресії росії, які спостерігаються на території України в тих її регіонах, які є відносно безпечними, на тимчасово окупованих територіях та тих територіях, які знаходяться в зоні бойових дій.

З аналізу конституційних норм, які закріплюють права і свободи людини і громадянина, що можуть бути предметом обмеження в умовах воєнного стану, зроблено висновок, що дітей безпосередньо торкаються можливі обмеження права на освіту.

Окреслено перелік основних міжнародних нормативно-правових актів, спрямованих на врегулювання проблем захисту дітей, їх прав у ситуаціях збройного конфлікту. На національному рівні ключовим нормативно-правовим актом, що регулює ситуацію з дітьми в умовах збройних конфліктів є Закон України «Про охорону дитинства».

Встановлено коло прав дітей, які порушуються в умовах воєнного стану в Україні. До них належать: вбивства та каліцтва; вербування дітей до збройних сил супротивника й використання у бойових діях; зґвалтування та інші форми сексуального насильства; викрадення; напади на школи та лікарні; відмова в доступі до гуманітарної допомоги. Наведено приклади злочинних діянь, вчинених російською федерацією проти дітей з початку військових дій на території України.

Стверджується, що в умовах воєнного стану зросла також кількість стресових ситуацій, депресій, тривожних станів, інших психологічних проблем серед дітей, обумовлених різними проявами російського тероризму; за нинішніх умов вимкнень електроенергії зростає кількість випадків домашнього насильства.

Зроблено висновок, що забезпечення безпеки є першочерговим завданням в умовах воєнного стану, а також виступає гарантією реалізації прав дитини на життя, здоров'я, освіту тощо.

Ключові слова: права дитини, воєнний стан, обмеження прав дітей, порушення прав дітей, міжнародні стандарти прав дитини, забезпечення безпеки.

Yulia KERNYAKEVYCH-TANASIYCHUK, Sofia KERNYAKEVYCH. Restrictions and violations of children's rights under martial law in Ukraine

The scientific article examines the issues of restrictions and violations of children's rights in the conditions of martial law in Ukraine. Special attention is paid to the analysis of existing problems of protecting children's rights as a result of Russia's armed aggression, which are observed on the territory of Ukraine in those regions that are relatively safe, in temporarily occupied territories and those territories that are in the combat zone.

From the analysis of constitutional norms that enshrine the rights and freedoms of man and citizen that may be subject to restrictions in the conditions of martial law, it is concluded that children are directly affected by possible restrictions on the right to education.

A list of the main international regulatory legal acts aimed at regulating the problems of protecting children and their rights in situations of armed conflict is outlined. At the national level, the key regulatory legal act that regulates the situation with children in conditions of armed conflict is the Law of Ukraine «On the Protection of Childhood».

A range of children's rights that are violated in the conditions of martial law in Ukraine is established. These include: murder and mutilation; recruitment of children into the enemy's armed forces and use in hostilities; rape and other forms of sexual violence; kidnapping; attacks on schools and hospitals; denial of access to humanitarian aid. Examples of criminal acts committed by the Russian Federation against children since the beginning of hostilities in Ukraine are given.

It is argued that under martial law, the number of stressful situations, depressions, anxiety states, and other psychological problems among children has also increased, caused by various manifestations of Russian terrorism; under the current conditions of power outages, the number of cases of domestic violence is increasing.

It is concluded that ensuring security is a priority task under martial law, and also serves as a guarantee of the realization of the child's rights to life, health, education, etc.

Key words: children's rights, martial law, restrictions on children's rights, violations of children's rights, international standards of children's rights, ensuring security.